

ДЕРЕВ'ЯНІ ХРАМИ УКРАЇНИ: ШЕДЕВРИ НАРОДНИХ ЗОДЧИХ

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Не можна залишатися байдужим до гармонійної краси, властивої храмам Західної України. У довершених пропорціях столітніх шедеврів з дуба або смереки відчувається щира віра і велика майстерність народних майстрів, які власноручно будували величні споруди за допомогою найпростіших інструментів – сокири, свердла, струга.

Українська сакральна архітектура наслідувала історичний шлях суспільства: за часів масового більшовицького атеїзму дерев'яні храми безжалісно знищувалися, а іконостаси кидали у вогонь. Після 1990-х років нарешті відбулися зміни на краще, але сьогодні відродити всі втрачені шедеври вже неможливо, тому актуальним стає питання збереження хоча б залишків нашої спадщини.

Найстаріші сакральні будівлі в Закарпатській Україні мають досить поважний вік – близько 600 років. Це два храми Святого Миколая – в селі Середнє Водяне, датований 1428-м роком, та в селі Колодне, датований 1470-им роком. Автентичні дерев'яні храми охороняються законом України як пам'ятки архітектури національного значення, деякі з них професійно відреставровані та облаштовані під музеї. В існуючих музеях просто неба можна побачити старі церкви, перевезені з різних регіонів країни: це Національний музей народної архітектури та побуту Пирогово під Києвом, Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді та музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» у Львові.

Будівництво храму завжди розпочиналося за рішенням всієї громади села: віряни обирали, на честь якого Святого або християнського свята буде освячений цей храм, і на зібрані кошти запрошували артіль зодчих.

Фундаменту під будівлю не робили, використовували каміння або окоренки дерев як стени, завчасно дбайливо заготовляли міцну деревину – дуб або смереку (карпатську ялинку). Колоди обтесували з чотирьох сторін і таким чином робили бруси, що мали однакову ширину, яка вимірювалася за допомогою сокири, в якій довжина топорища дорівнювала 46 см.

Традиційно будівля церкви має три основні частини: бабинець, або притвор (приміщення поруч із входом), нава (середина церкви, де перебувають віруючі) та вівтар (приміщення у східній частині, де священство звершує богослужіння).

Навколо будівлі робили галерею із карнизом, що захищала її від дощів та снігу.

Вікна робили квадратними, круглими або у формі хрестів, а двері прикрашали різьбленням. Дах укривали гонтом, а в деяких храмах його використовували одночасно і для покриття стін споруди. Куполи створювали грушоподібної форми, на шпилі робили маківку, вище – півмісяць ріжками догори і увінчували майстерно виконаним ажурним хрестом.

Дзвіницю ставили окремо, на невеликій відстані від храму, а інколи вбудовували безпосередньо в саму споруду – подібно до вежі, над приміщенням бабинця (притвору). Як пишуть дослідники, найпопулярнішим типом західноукраїнських дерев'яних храмів є тризрубна будівля, але траплялися двозрубні і чотиризрубні. Створення п'ятизрубного храму хрещатої форми відбувалося через додавання до нави з півночі та з півдня ще двох зрубів (приміщень). Досвідчені майстри інколи будували і дев'ятизрубні храми, наприклад Троїцький собор в Новомосковську, збудований народним зодчим **Якимом Погребняком** без жодного залізного цвяха (1772–1779 рр.).

Храм Св. Духа в Рогатині, 1481 рік (фото з Вікіпедії)

Внутрішній простір церкви відповідає суті богослужіння, отже має три частини: вівтар, наву і бабинець. У вівтарі священники вершать літургію з таїнством Євхаристії – принесення безкровної жертви, Агнца Божого за гріхи людства. У наві моляться вірні християни, а у бабинці (притворі) моляться оголошені – тобто ті, хто готується до таїнства хрещення. Приміщення вівтаря традиційно вище від нави на кілька сходиночок та відгороджене іконостасом. За царськими вратами розташований освячений із закладенням частинок святих мощей престол, на якому здійснюється Євхаристія. Розміщення образів на іконостасі має певну систему, що стала канонічною. На намісному ряді, праворуч та ліворуч від царських врат, зазвичай знаходяться ікони Христа Пантократора і Богородиці з немовлям Христом, за ними – ікони Архангела Гавриїла (праворуч) та Архангела Михаїла (ліворуч), потім ікона Святого (або християнського свята), на честь якого освячений храм. Над царськими вратами – ікона «Спас Нерукотворний», ще вище – зображення «Таємної вечері», нагорі «Деїсус» (образи Христа та Богородиці з Іоанном Хрестителем, які моляться до Спасителя). Увінчує іконостас великий дерев'яний хрест із Розп'яттям.

У багатьох храмах, які збереглися до сьогодні, можна побачити стінопис, створений талановитими народними майстрами сотні років тому (згадаймо розписи у храмах Святого Юра в Дрогобичі, Святого Духа в Потеличі, Успіння Богородиці в Новоселиці. Для творчості народних богомазів властивим є відхилення від правильних

пропорцій та спрощене моделювання фігур, схематична умовність у зображенні рухів. Досить часто обличчя Христа, Богородиці та Святих мають типові українські риси, вони одягнуті в простий одяг. Палітра зазвичай обмежувалася кількома основними кольорами, обриси фігур та обличчя підкреслювалися контурною лінією.

Варто зазначити, що твори народних майстрів мають безперечні переваги по відношенню до строго канонічних взірців, написаних професійними художниками. Широко сердна доброзичливість, відверто наївна зворушливість цих образів вражає глядачів, налаштовує на мирний настрій, допомагає знайти спокій у Душі під час молитви до Бога.

Власне і сама будівля церкви не залишить людину байдужою, адже храм збудований з деревини, яка ніби дихає, начебто «жива»: зранку збирає росу на дошках гонту, намокає під час нестримних карпатських злив, а протягом довгого літнього дня насичується сонцем і пахне смерековою смолою. Навколо церкви квітнуть пахучі трави, а зовсім поруч височать таємничі карпатські гори. Справжній християнин завжди щиро любить сільський храм і з готовністю відгукнеться на збір коштів для його збереження.

Духовна цінність, історична значущість та архітектурно-мистецька унікальність дерев'яних храмів вимагають особливого ставлення до них. Специфіка будівельного матеріалу – деревина, яка є дуже вразливою до зовнішніх природних чинників: снігу, дощу, воло-

гого клімату, діяльності комахів-шкідників та інших руйнівних факторів. Фахівці досліджують стан церков і створюють документи про аварійний стан об'єктів, які потребують негайної допомоги, розраховують кошторис для здійснення ремонтних робіт.

Неосвіченість селян часто стає причиною руйнування храму: через нерозуміння цінності столітнього шедевра місцеві роблять спроби поновити його сучасним євроремонтом: обшивають стіни пластиковою «вагонкою», покривають «бляхою», ставлять китайські штамповані двері, замінюють старий дерев'яний гонт на штучний пластиковий, замінюють дерев'яні бані на «блискучі» з золотого або синього булату. Проводять електрику без застосування протипожежних норм, влаштовують на даху сонячні батареї, забудовують територію навколо храму господарськими спорудами.

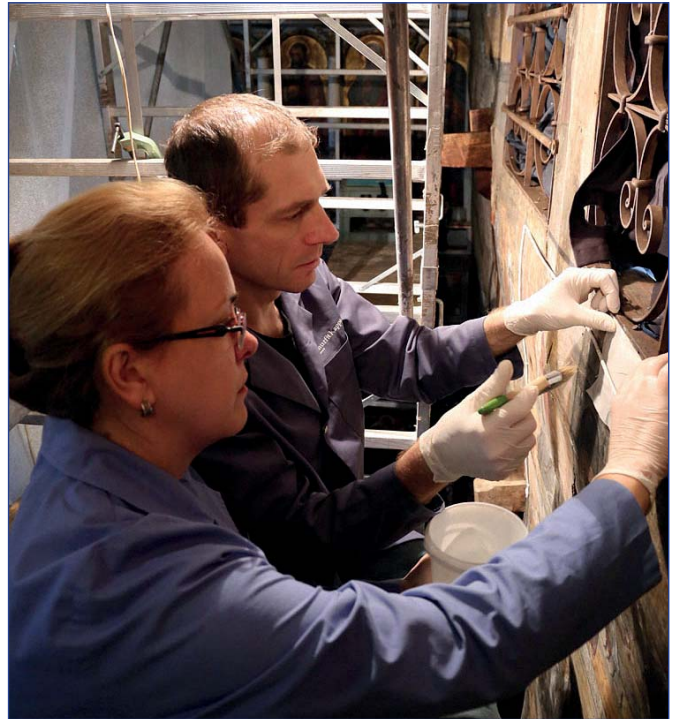
Все це спотворює вигляд українських дерев'яних церков. Варто враховувати і той факт, що держава фінансує реставрацію переважно тих об'єктів, які не втратили свого автентичного стану. Журналісти пишуть, що професійна реставрація однієї дерев'яної церкви коштує в середньому близько пів мільйона гривень: у багатьох селах громада роками збирає кошти для збереження столітньої церкви, шукає благодійників-меценатів заради того, щоби розпочати необхідні роботи.

**Підведення клею при реставрації.
Фото з архіву Оксани Садової,
реставратора вищої категорії. Відділ реставрації
ДП Інститут Укрзахідпроектреставрація**

Як приклад роботи професіоналів згадаймо роботу в храмі Святого Юра в Дрогобичі, що була здійснена Інститутом «Укрзахідпроектреставрація». Головна спеціалістка відділу реставрації, художниця-реставраторка вищої категорії **Оксана Садова** розповіла, що головним завданням фахівців було дослідження стану збереження малярства: стінопис було обстежено в ультрафіолетових та інфрачервоних променях на предмет мікологічного ураження, потім виконано хімічні аналізи складу ґрунту і фарбового шару.

У результаті аналізу виявлено, що деревина храму сильно вражена жуком-деревогризом, верхня частина нави сильно намокає, стінопис пошкодився через відлущування лусочок ґрунту з фарбою від основи, а згодом – їх осипання. У цілому стан ґрунту і фарбового шару визнано

Реставратори О. Садова і І. Дідух під час роботи в храмі Святого Юра

гостро аварійним. Це неповний перелік проблем, з якими зіткнулися професіонали, але після тривалої кропіткої роботи стінопис у храмі Святого Юра в Дрогобичі був виведений із критичного стану та врятований.

Українські науковці намагаються робити певні заходи для охорони пам'яток сакрального зодчества. Завдячуючи зусиллям відомого дослідника дерев'яних храмів кандидата історичних наук **Василя Слободяна** та його колег у 2013 році карпатські дерев'яні храми були занесені до Списку об'єктів ЮНЕСКО.

Серед 16-и храмів, що в давнину були збудовані українськими зодчими в карпатському регіоні, 8 храмів зараз знаходяться на території України, а ще 8 – розташовані на території сучасної Польщі. До списку внесено: церкву Вознесіння Господнього в Ясині, Різдва Пресвятої Богородиці в Ніжньому Вербіжі, Архангела Михаїла в Ужку, Святого Духа в Рогатині, Святого Юра в Дрогобичі, Святої Трійці в Жовкві, Собору Пресвятої Богородиці в Маткові, Святого Духа в Потеличі, Архангела Михаїла в Брунарах, Святої Параскеви в Квятоні, Покрови Пресвятої Богородиці в Овчарах, Святого Якова в Поворазнику, Архангела Михаїла в Туринському, Різдва Богородиці в Хотинці, Архангела Михаїла в Смільнику, Святої Параскеви в Радружі.

Війна безжалісно руйнує українські святині, призначені духовно зміцнювати і захищати нас. За даними проекту «Релігія в огні» внаслідок широкомасштабного російського вторгнення за період від 24.02.2021 до 24.08.2024 було зруйновано більше 350-и православних храмів. Кількість понівечених святинь, що залишають біль у наших душах і вимагають захисту та відновлення, значно більша. Варто пам'ятати про вразливість дерев'яних храмів, зведених із легкозаймистого матеріалу. Відновити постраждалі автентичні споруди буде вкрай складно. Однією з головних умов процесу відродження святинь є мирний стан країни.

Серед багатьох постраждалих від війни українських святинь згадаємо дерев'яний храм Вознесіння Господнього

Церква Св. Миколая Чудотворця у Волновасі
Донецької області (фото з інтернету)

Церква Вознесіння Господнього 1879
(фото з Вікіпедії)

Руїни церкви Вознесіння Господнього (фото з Вікіпедії)

го, зведений у 1879 р. в селі Лук'янівка Броварського району Київської області. Село опинилося в зоні бойових дій, і вже в останні дні окупації, коли село звільняли Збройні сили України, російський танк чотирма пострілами вщент зруйнував храм – сьогодні там залишився лише кам'яний фундамент.

Храм Св. Миколая Чудотворця у місті Волноваха Донецької області був заснований 1882 року як невелика дерев'яна церква. Пізніше, у 1892–1901 рр., був перебудований на кам'яну споруду та отримав статус архітектурної пам'ятки національного значення. Під час боїв 2014–2020 рр. храм зазнав значних пошкоджень, але богослужіння не припинялися, храм став символом духовного опору українців. Після закінчення активних бойових

дій храм Св. Миколая Чудотворця був реконструйований та реставрований. Його знову відкрили у 2021 році, на території було збудовано дзвіницю, гуманітарний центр та облаштовано сквер пам'яті загиблих українських воїнів 51-ї ОМБр. Але вже у березні 2022 р. національна святиня знову зазнала нищівного удару окупантів.

Сьогодні дуже важко порахувати та усвідомити всі наші духовні та матеріальні втрати від війни. На жаль, на окупованих територіях практично неможливо робити якісь дійові заходи для відбудови святинь. Але зрозуміло, що саме сакральні споруди є найбільш цінним скарбом всіх українців. Тому маємо докладати всі сили для збереження нашої спадщини, бо **«якщо Бог за нас, хто проти нас?»** ■